

บทที่ 2

วิวัฒนาการแนวความคิดทางปรัชญา

- 2.1 ปรัชญาดึกดำบรรพ์
- 2.2 ปรัชญาตะวันตก
- 2.3 ปรัชญาอินเดีย
 - ปรัชญายุคพระเวท
 - ปรัชญายุคอุปนิษัท
 - ปรัชญายุคภควัตคีตา
 - ปรัชญายุคระบบทั้งหก
- 2.4 ปรัชญาจีน
- 2.5 ปรัชญาญี่ปุ่น
- 2.6 ปรัชญาตะวันตก
 - ปรัชญายุคโบราณ
 - ปรัชญายุคกลาง
 - ปรัชญาสมัยใหม่
 - ปรัชญาสมัยปัจจุบัน

บทที่ 2

วิวัฒนาการแนวความคิดทางปรัชญา

2.1 ปรัชญาคึกคักบรรพ์

ความคิดทางปรัชญาเกิดจาก “ความสงสัยสงสัยเลใจ ความประหลาดใจหรือความแปลกใจ และความสะเทือนใจของมนุษย์” เช่น สงสัยการเกิดของโลก สงสัยเกี่ยวกับภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ฝนตก ไฟร้อน ภูเขาไฟระเบิด สงสัยการเกิดของคนเป็นต้น ความคิดเห็นและความสงสัยเป็นเหตุให้เกิดความคิดทางปรัชญาติดตามมา นอกจากนี้ความสงสัยและความแปลกใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว รวมทั้งในเรื่องภูตผีหรือวิญญาณต่าง ๆ เป็นเหตุให้เกิดความคิดทางปรัชญาคึกคักบรรพ์ขึ้น ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในทุกภูมิภาคของโลก (บุญมี แท่นแก้ว, 2529 : 14-15) ซึ่งพอจะกล่าวได้ดังนี้

1. นักปรัชญาอินเดียโบราณมีความสงสัยเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ไฟร้อน ไฟผ่า เป็นต้น จึงคิดว่าน่าจะมีเทพเจ้าสิงสถิตย์อยู่ในสิ่งนั้น ๆ และอยู่ภายใต้อำนาจการบังคับบัญชาของเทพเจ้าผู้มีศักดิ์ใหญ่ นักปรัชญาส่วนมากเชื่อว่าเทพผู้ยิ่งใหญ่ คือ พระพรหม พระองค์เป็นผู้สร้าง และสามารถบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างตามต้องการของพระองค์
2. นักปรัชญากรีกสมัยโบราณมีความสงสัยเรื่องกำเนิดของโลก อะไรเป็นมูลเหตุให้เกิดโลก ซึ่งบางท่านก็เชื่อว่ามีน้ำ บางท่านก็เชื่อว่าดิน เป็นต้น ซึ่งแต่ละคนก็หาเหตุผลมาอ้างอิงเพื่อให้ที่น่าเชื่อถือและน่ายอมรับได้
3. ภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม จันทรุปราคา และสุริยุปราคา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ใครเป็นผู้กระทำให้เกิด ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนโบราณคิดไม่ได้ตอบไม่ได้
4. ความเชื่อเรื่องภูตผี หรือวิญญาณ จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันทุกส่วนของโลก เชื่อว่าคนตายไปแล้ววิญญาณยังคงอยู่ มีอำนาจและศักดิ์สิทธิ์ สามารถบันดาลสิ่งที่ดีและไม่ดีให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ลูกหลานที่ต้องการให้วิญญาณของบรรพบุรุษ คุ้มครองให้ตนเองมีความ

เจริญในชีวิต ก็จะทำพิธีบวงสรวงบูชาตามพิธีและความเชื่อของตน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ตายพอใจ ความเชื่อดังกล่าวมานี้เป็นที่แพร่หลายในทุกส่วนของโลก และถือว่าเป็นแนวคิดทางปรัชญาศึคคำบรรพ์ที่ควรแก่ความสนใจ

ปรัชญาศึคคำบรรพ์ ถือได้ว่าเป็นคุณประโยชน์มากกว่ามีโทษ ทั้งนี้เพราะคนส่วนใหญ่มีความเชื่อถือผู้ศักดิ์สิทธิ์ เคารพและเกรงกลัวในวิญญาณของบรรพบุรุษ และได้วางกฎเกณฑ์และระเบียบพิธีกรรมให้ทุกคนปฏิบัติแบบเดียวกัน เชื่อถือในสิ่งเดียวกัน จึงนับว่าเป็นปรัชญาชีวิตที่มีความสำคัญต่อสังคมในยุคโบราณอย่างยิ่ง และยังมีปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐานในปัจจุบัน

2.2 ปรัชญาตะวันตก

ปรัชญาตะวันตก หมายถึง แนวความคิด หลักการและความรู้ต่าง ๆ ทางปรัชญาที่เกิดขึ้นในซีกโลกตะวันตกทั้งหมด ซึ่งนักปรัชญาเมธีที่มีเชื้อชาติในซีกโลกตะวันตกเป็นผู้คิดค้น ก่อตั้ง ก่อกำเนิด หรือตั้งเป็นสำนักขึ้น แนวความคิดของปรัชญาตะวันตกนี้แบ่งออกเป็น 2 สายด้วยกันคือ สายปรัชญาอินเดีย และสายปรัชญาจีน ปรัชญาทั้ง 2 สายนี้ ปรัชญาอินเดียถือว่าเป็นสายใหญ่ และสำคัญที่สุด เพราะเป็นปรัชญาที่มีอิทธิพลมาก แผ่ขยายไปทั่วดินแดนของซีกโลกตะวันตก จนถึงดินแดนของประเทศจีน และยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวจีนคู่ไปกับปรัชญาของจีนด้วย (ศรีธณย์ วงศ์คำจันทร์, มปป. : 28)

2.3 ปรัชญาอินเดีย

ปรัชญาอินเดียนี้มีคนจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้าใจว่าเป็นปรัชญาฮินดูเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากชาวอินเดียในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นชาวฮินดู ความจริงคำว่าปรัชญาอินเดียมีความหมายกว้างขวางคือหมายถึง ทัศนะทางปรัชญาของนักคิดของอินเดียทั้งหมด การที่ปรัชญาอินเดียมีลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมแสดงถึง ความเป็นนักคิด ความตั้งใจอย่างแรงกล้าเพื่อที่จะพยายามค้นหาความจริงของสิ่งต่าง ๆ ของนักปรัชญาอินเดีย แม้ปรัชญาอินเดียจะประกอบไปด้วยลัทธิต่าง ๆ ทั้งกลุ่มที่มีทัศนะที่คล้ายคลึงและสนับสนุนกัน และบางลัทธิก็มีทัศนะที่แตกต่างออกไป แต่มิได้หมายความว่า การตั้งลัทธิขึ้นมาจะกระทำได้ง่ายจนใคร ๆ ที่คิดจะตั้งลัทธิของ

คนอย่างไรก็ได้ นักปรัชญาผู้จะให้กำเนิดลัทธิส่วนใหญ่ในอินเดียนั้น จะเริ่มจากการศึกษาคำสอน และแนวความคิดของลัทธิอื่นอย่างรอบคอบ ค้นหาหลักความจริงที่จะนำมาคัดค้านกับลัทธิอื่นที่ เห็นว่าไม่ถูกต้อง โดยการวิเคราะห์ วิจารณ์ ได้แย้งและกล่าวถึงทัศนะต่าง ๆ ของปรัชญาสำนักอื่น ก่อนแล้วจึงค้นคิดและตั้งทฤษฎีของตนเองขึ้นมา แล้วถึงจะปฏิเสธทัศนะของปรัชญาสำนักอื่น สุดท้ายคือ ตั้งสำนักปรัชญาขึ้น เพื่อให้มีการวิพากษ์วิจารณ์และพิสูจน์ทัศนะของตนเองต่อไป

ปรัชญาอินเดีย หมายถึง ปรัชญาทุกสำนักหรือทุกระบบที่เกิดขึ้นในอินเดีย หรือ ที่คิดสร้างสรรค์ขึ้นไว้โดยศาสนา และนักคิดที่เคยมีชีวิตอยู่หรือกำลังมีชีวิตอยู่ในอินเดีย เพราะ ฉะนั้นปรัชญาของอินเดียจึงไม่ได้หมายถึงเฉพาะแต่ปรัชญาฮินดู แต่หมายรวมถึงปรัชญาอื่นที่ไม่ใช่ปรัชญาฮินดูด้วย เช่น พุทธปรัชญา ปรัชญาเชน เป็นต้น (สุนทร ฌ รังษี, 2537 : 2)

การแบ่งยุคในปรัชญาอินเดีย (สุนทร ฌ รังษี, 2537 : 3) ยุคหรือสมัยแห่งความคิดทางปรัชญาของอินเดีย นักปราชญ์ทางภารตวิทยา (Indology) ทั้งหลายจัดแบ่งไม่ค่อยจะตรงกัน ศาสตราจารย์ ดร.ราชกฤษณ์ นักปรัชญาคณาสถิตยสมัยปัจจุบันของอินเดียผู้ล่วงลับไป เมื่อไม่นานมานี้ ได้แบ่งยุคความคิดทางปรัชญาของอินเดียออกเป็น 3 ยุค คือ

1. ยุคพระเวท (Vedic Period) เริ่มตั้งแต่เกิดมีพระเวทขึ้นในประวัติความคิดทางปรัชญาของอินเดีย กำหนดระยะเวลาตั้งแต่ประมาณ 1,000 ปี ถึง 100 ปี ก่อนพุทธกาล

2. ยุคมหากาพย์ (Epic Period) เป็นยุคการเกิดขึ้นของมหากาพย์สำคัญ 2 เรื่องคือ มหากาพย์รามายณะและมหากาพย์มหาภารตะ แต่ศาสตราจารย์ราชกฤษณ์ กำหนดยุคนี้ว่าเป็น ยุคที่พุทธศาสนา และศาสนาเชนรุ่งโรจน์เป็นคู่แข่งกับศาสนาพราหมณ์ ยุคนี้เริ่มตั้งแต่ประมาณ 100 ปีก่อนพุทธกาลจนถึงราว พ.ศ. 700 ปี (ยุคนี้เป็นยุคที่ศาสนาพุทธและศาสนาเชนเจริญรุ่งเรือง เป็นคู่แข่งของศาสนาพราหมณ์)

3. ยุกระบบทั้งหก (Period of the Six Systems) เป็นยุคเกิดขึ้นเองของระบบทั้งหกของปรัชญาฮินดู คือ นยายะ ไวเศมิกะ สางขะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ ยุคนี้เป็น ยุคที่ศาสนาพราหมณ์ได้พัฒนามาเป็นศาสนาฮินดู ซึ่งบางท่านเรียกว่าสมัยฮินดู ยุคนี้เริ่มตั้งแต่ราว พ.ศ. 700 ปี มายุคนี้เป็นยุคที่ศาสนาพราหมณ์วิวัฒนาการมาเป็นศาสนาฮินดู

เมื่อพิจารณาการแบ่งยุคแห่งความคิดทางปรัชญาของอินเดียจากนักปรัชญาหลาย ๆ ท่านแล้วจะเห็นได้ว่า การแบ่งยุคปรัชญาอินเดียออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคพระเวท ยุคอุปนิษัท และ

ยุคระบบทั้ง 6 จะทำให้มองเห็นวิวัฒนาการและพัฒนาการแห่งความคิดทางปรัชญาของอินเดียได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ปรัชญายุคพระเวท หลักฐานทางโบราณคดีได้กล่าวไว้ว่าพวกอารยันได้รุกรานเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในอินเดียในสมัยแรก ๆ นั้นนับถือและบูชาพระอาทิตย์ พวกพื้นเมืองบูชานับถือไฟ และพยายามเผยแพร่ความเชื่อถือของตนโดยชี้ให้เห็นว่าดวงไฟที่ยิ่งใหญ่นั้นคือพระอาทิตย์ ศาสนาชนพื้นเมืองดั้งเดิมกับศาสนาของพวกอารยันที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ผสมผสานเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นศาสนาและปรัชญาตามแนวคำสอนของคัมภีร์พระเวทในยุคต่อมา (สุนทร ณ รั้งนี้, 2537 : 13) ยุคพระเวทมีความเป็นมาตั้งแต่เมื่อไร และใครเป็นผู้คิดขึ้นก็ไม่ปรากฏชัด เพียงแต่สันนิษฐานเอาเท่านั้น ศาสตราจารย์ ดร.ราชกฤษณ์ นักปราชญ์คนสำคัญของอินเดียได้สืบค้นและลงความเห็นว่ ปรัชญาพระเวท เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 3,500 ปี มานี้เอง คือเกิดก่อนพุทธกาลประมาณ 1,000 ปี (บุญมี แท่นแก้ว, 2529 : 22)

คำว่า “เวท” หรือ เวทะ มาจากคำว่า “วิท” แปลว่า ความรู้ ความฉลาด ตรงกับคำที่ใช้ในภาษาไทยว่า “วิทยา” คัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ที่ประมวลเอาความรู้ในด้านต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน เช่น ความรู้ในด้านการดำเนินชีวิต ศาสนา ปรัชญา วรรณคดี กวีนิพนธ์ และเวทมนตร์คาถาอาคมต่าง ๆ การศึกษาประวัติศาสตร์ของอินเดียสมัยโบราณก็ต้องอาศัยคัมภีร์พระเวท เพราะเป็นคัมภีร์ของการเริ่มต้นแห่งยุคประวัติศาสตร์ของอินเดีย เนื่องจากการเริ่มต้นของการมีการเขียนลายลักษณ์อักษร และคัมภีร์พระเวทได้รับการยอมรับว่าเป็นวรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย เพราะพระเวทเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเอาแนวความคิด ความเชื่อ วิถีปฏิบัติ รวมทั้งปรัชญาและศาสนาไว้ในตัวเอง ลักษณะเดิมของพระเวท ตามความเชื่อของชาวอินเดียในสมัยนั้นถือว่าเป็น “ศรuti” คือเป็นคัมภีร์ที่ได้รับฟังสืบต่อกันมา อาจารย์ได้ถ่ายทอดให้แก่ศิษย์โดยการเล่า แล้วจดจำกันมา พระเวทเล่มที่เก่าแก่ที่สุด คือ ฤคเวท ส่วนพระเวทเล่มอื่นๆ แต่งขึ้นภายหลังซึ่งมีอยู่ 3 เล่ม คือ ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท และในพระเวท 3 เล่มนี้ ยชุรเวทและสามเวทนั้นเกิดขึ้นก่อน เมื่อรวมกับฤคเวทก็รวมเป็น 3 เล่ม ในสมัยลัทธิพราหมณ์นิยมเรียกว่า “ไตรเวท หรือ “ไตรเพท” ภายหลังที่อาถรรพเวทเกิดขึ้นแล้วจึงรวมเข้าเป็น 4 เล่ม รายละเอียดเกี่ยวกับพระเวททั้ง 4 เล่ม มีดังนี้ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2536 : 28-30)

1. ฤคเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยบทสวดสฤติเทพเจ้า มีทั้งหมด 1,018 บท แต่งเป็น โสลก โคลง กลอน ซึ่งมีบทร้อยกรองใช้สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ มีการกล่าวถึงชื่อของเทวดาไว้มากมาย เช่น พระพรหม พระอินทร์ พระอัคนี เป็นต้น สันนิษฐานว่า พวกอารยันที่เข้ามาสู่อินเดียคงได้รับอิทธิพลในเรื่องความเชื่อถือเทวดาจำนวนมากจากกรีก

2. ยชุรเวท เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์อันเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าและเทวดา แต่เป็นบทร้อยแก้ว กล่าวถึง พิธีพิธีกรรม การบูชาัญญ การบวงสรวงเทพเจ้า ลักษณะของการบูชาบวงสรวงแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ การบูชาด้วยไฟ และการบูชาด้วยชีวิต นอกจากนี้ ยชุรเวทยังได้รวมเอาบทคาถาสำหรับใช้สวดในพิธีบูชาัญญ และสวดแทรกไว้ด้วยมนตร์รักษาโรค และตำรายา ซึ่งถือว่าเทพเจ้าเป็นผู้ประทานมาให้

3. สามเวท สาม แปลว่า บทสวด สามเวทแต่งเป็นคำฉันท์ ใช้สำหรับสวดสรรเสริญคุณและอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้า โดยเฉพาะพระอินทร์ และสวดในพิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์ ซึ่งน้ำโสมนี้ได้จากต้นโสมจากยอดเขาเมรุขัณดินเทือกเขาหิมาลัย เป็นน้ำที่ใช้ในพิธีทางศาสนาเท่านั้น นอกจากนี้บทสวดของสามเวทนี้ยังใช้ขับกล่อมเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย

4. อาถรรพเวท เป็นคัมภีร์เล่มที่แต่งขึ้นภายหลังโดยใช้คัมภีร์ฤคเวทเป็นหลัก อาถรรพเวทแต่งเป็นบทคาถาอาคม มนต์ขลัง ใช้สำหรับเสกเป่าสะเดาะเคราะห์ นำความสวัสดีมงคลมาสู่ตนหรือนำผลร้ายไปให้แก่ศัตรู เพราะเชื่อว่าอำนาจของเทวดาและมีสาขาสถาปนาจะบันดาลทุกข์หรือสุขให้แก่มนุษย์ได้

พระเวทแต่ละคัมภีร์แบ่งเป็น 4 ตอน หรือ 4 หมวด คือ

1. หมวดมนตร์หรือมนตร์ (Mantras) กล่าวถึงพิธีบูชาัญญ (Sacrifice) ต่อเทพเจ้า ได้แก่ บทสวดสรรเสริญเทพเจ้า หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คัมภีร์สหัสิตา” แปลว่า ที่รวมหรือชุมนุม บทประพันธ์ทั้งหมดในสหัสิตาเป็นร้อยกรองหรือแต่งเป็นฉันท์ คัมภีร์สหัสิตาหรือมนตร์แยกออกเป็น 4 ประเภทคือ ฤคเวทสหัสิตา (บทสวดเทพเจ้า) ยชุรเวทสหัสิตา (สูตรสำหรับใช้ในพิธีบูชาัญญ) สามเวทสหัสิตา (บทสวดขับร้อง) อาถรรพเวทสหัสิตา (มนตร์หรือคาถาต่าง ๆ)

2. หมวดพราหมณะ แต่งเป็นร้อยแก้ว เป็นคำอธิบายความหมายของบทสฤติเทพเจ้าให้เข้าใจมากขึ้น และเรื่องใดที่ยังคลุมเครือก็เสนอแนวความคิดเห็นอธิบายประกอบให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกับระบุว่า บทสฤติใดควรใช้ในที่ใด คัมภีร์พราหมณะยังพรรณนาถึงกำเนิดของบทสฤติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดของพิธีบูชาัญญ ตลอดจนการอธิบายถึงความหมายของ

พิธีบูชาัญญไไว้ด้วย นอกจากนี้ คัมภีร์พรหมณะยังกล่าวถึงวิธีการอันนำไปสู่การหลุดพ้นคือ การบรรลุมโงกะ ได้แก่ การบำเพ็ญเพียรตามขั้นตอน ซึ่งแยกออกเป็น 4 อาศรม คือ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วณปรัสถ์ และสันยาตี หมวดพรหมณะแตกต่างไปจากหมวดมนตร์คือ มนตร์จะเป็นบทร้อยกรอง ส่วนพรหมณะเป็นบทร้อยแก้ว (เป็นหมวดที่ว่าด้วยข้อห้ามและข้อที่ควรปฏิบัติในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นหมวดที่กล่าวถึงแนวความคิดทางปรัชญาน้อยที่สุด)

3. หมวดอาร์ณยกะ ที่ได้ชื่อว่า “อาร์ณยกะ” เพราะเนื้อหาสาระของคัมภีร์หมวดนี้ส่วนใหญ่ถูกเรียบเรียงขึ้นในป่าอันเงียบสงัด แนวความคิดทางปรัชญาแห่งคัมภีร์พระเวทเริ่มต้นจากอาร์ณยกะนี้เอง หมวดอาร์ณยกะเป็นคำอธิบายข้อความในคัมภีร์พระเวทให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นของบรรดาฤาษีที่อาศัยอยู่ตามป่าดง การอธิบายความและการแสดงเหตุผลในพระเวทนั้น ฤาษีบางคนได้อธิบายเหตุผลจนปรากฏว่าเป็นที่พอใจของนักการศึกษา และผู้ที่สนใจศึกษาปรัชญาอย่างมาก จนสามารถตั้งเป็นสำนักปรัชญาได้ และทำให้เกิดคัมภีร์อุปนิษัตขึ้นในเวลาต่อมา

4. หมวดอุปนิษัต เป็นหมวดที่ประมวลเอาแนวความคิดทางปรัชญาที่มีอยู่ในคัมภีร์พระเวทไว้ทั้งหมด เป็นคำอธิบายคัมภีร์พระเวทของนักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวกันว่ามีประมาณกว่า 200 อุปนิษัต ความคิดทางด้านปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปนิษัต เช่น แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณหรืออาตมัน เรื่องพระเจ้า เรื่องโลก และเรื่องมนุษย์

หมวดทั้ง 4 นี้ หากจะสรุปลงก็จะเหลือเพียง 2 ตอนเท่านั้น คือ มนตร์และพรหมณะ เรียกว่า “กรรมกัณฑ์” เพราะเป็นตอนที่ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนอาร์ณยกะกับอุปนิษัตเรียกว่า “ชญานกัณฑ์” เพราะเป็นตอนที่ว่าด้วยความรู้ในสิ่งต่าง ๆ เช่น ความรู้เรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของโลก ความรู้เกี่ยวกับพรหมันและอาตมัน เป็นต้น นักปราชญ์บางท่านได้รวมเอาอาร์ณยกะเข้าไว้ในกรรมกัณฑ์ สำหรับอุปนิษัตนั้นเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เวทानตะ” ซึ่งแปลว่า ที่สุดหรือเบื้องปลายของพระเวท ที่ได้ชื่อเช่นนี้ก็เพราะเป็นตอนสุดท้ายของพระเวท และเพราะเป็นประมวลส่วนสำคัญที่สุดของพระเวทด้วย

ปรัชญาอุคอุปนิษัต (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, มปป. : 33-36) อุปนิษัตเป็นตอนสุดท้ายแห่งคัมภีร์พระเวท ซึ่งเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เวทานตะ คำว่าอุปนิษัต มาจากคำว่า อุป, นิ, มท อุป แปลว่า โกสึ เข้าไปโกสึ นิ แปลว่า ตั้งอกตั้งใจ มท แปลว่า นั่งลง การทำหลายให้สูญสิ้น ฉะนั้นอุปนิษัตจึงแปลว่า “การนั่งลงโกล้อย่างตั้งอกตั้งใจ” โดยมีความหมายว่า

การนั่งลงใกล้อาจารย์ของผู้เป็นศิษย์ เพื่อรับคำสอนอย่างตั้งใจเกี่ยวกับเรื่องความจริง หรือ สัจธรรมที่จะบรรเทาความสงสัยและทำลายอวิชชาของผู้เป็นศิษย์ให้หมดไป ต่อมาคำนี้ได้หมายถึง คำสอนลึกกลับเกี่ยวกับความจริงหรือสัจธรรม อุปนิษัทเริ่มเกิดขึ้นประมาณ 100 ปีก่อนพุทธกาล และสิ้นสุดลงในราว พ.ศ. 700 อุปนิษัทได้พยายามยกย่องเชิดชูและประกาศแนวความคิดแบบ เอกเทวนิยม ฉะนั้นอุปนิษัทจึงมีเทพเจ้าที่ได้รับการยกย่องเชิดชูว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ผู้สร้าง โลกและสรรพสิ่งเพียงองค์เดียวคือ “พระพรหม” คำสอนเรื่องอุปนิษัทที่สำคัญและตั้งกรอาจารย์ (นักปราชญ์ชาวอินเดีย) ได้แต่งและอธิบายไว้มี 10 อุปนิษัท คือ พุทธทรรณกะ ฉานโทคยะ โอตเตรยะ ไตตติรียะ อีสะ เกณะ กฐะ ปรัศนะ มุณฑกะ มาณฑุกะ ตามคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวว่า ความรู้ที่แท้จริงคือความรู้ที่เกี่ยวกับอาตมันหรือพรหมัน เพราะการรู้จักอาตมันหรือพรหมันเท่านั้นที่จะทำให้บุคคลหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ และในคัมภีร์มุณฑกะอุปนิษัทได้กล่าวไว้ว่า ความรู้ที่ควรรู้แจ้งมี 2 ชนิดคือ

1. ความรู้อย่างต่ำ (อปรวิทยา) ได้แก่ ความรู้ที่ได้รับจากทุกเวท สามเวท อถรรพเวท พิธีกรรม การเรียน ฯลฯ

2. ความรู้อย่างสูง (ปรวิทยา) ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับพรหมันอันเป็นอมตะอุปนิษัท (คำสอนลึกลับ) เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยหลักหรือคำสอนเกี่ยวกับ “ปรมาตมัน” ซึ่งชาวฮินดูถือว่าเป็นความจริงแท้ประการเดียวเท่านั้น อาตมันหรือวิญญาณของคนแต่ละชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของ ปรมาตมัน จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างนับครั้งไม่ถ้วน เพราะด้วยกรรมคือการกระทำ ต่อเมื่อหมดกรรมแล้วอาตมันทั้งหลายก็จะกลับคืนเข้าสู่ปรมาตมัน นี่คือการสอนของคัมภีร์อุปนิษัท (กรูณา - เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2537 : 136-137)

หลักคำสอนสำคัญในคัมภีร์อุปนิษัท (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์ มปป. : 34-36)

1. เรื่องอาตมัน เริ่มแรกหมายถึง ฌมหายใจซึ่งทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ต่อมาความหมายเปลี่ยนไปคือหมายถึง ความรู้สึก จิต วิญญาณ และเจตภูต ตามทัศนะของอุปนิษัท อาตมันคือตัวคนที่แท้จริง เป็นสิ่งสากลยิ่งใหญ่ และสูงสุด อาตมันอยู่เหนือความสงสัยและความขัดแย้งทั้งมวล กล่าวโดยสรุปอาตมันคือ อันติมัจจะจะเป็นความจริงสูงสุด (Ultimate Reality) อาตมันเป็นสิ่งแท้จริงไม่มีวันเปลี่ยนแปลง

2. เรื่องพรหมัน มาจาก “พรห” หมายถึง ความเจริญเติบโตเจริญงอกงาม และวิวัฒนาการในขั้นแรกพรหมันหมายถึงการบูชาอัญ ต่อมาหมายถึงผู้สวดสรรเสริญเทพเจ้า ห้ายศ

หมายถึง ความจริงสูงสุด หรืออันตมสังจะ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาเป็นโลกและสรรพสิ่งในโลก
ดังนั้น พรหมันจึงหมายถึง สิ่งที่เป็นมูลเหตุของสรรพสิ่ง

โดยสถานะที่แท้จริงแล้วอาตมันและพรหมันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะคำว่า
“ผู้ใดเป็นอาตมัน รู้อาตมัน ผู้นั้นเห็นพรหม รู้พรหม” จึงกล่าวได้ว่า อาตมันคือพรหม แต่
พิจารณาคนละแง่จึงเรียกชื่อต่างกัน ถ้ามองในแง่อัตวิสัยหรือในฐานะผู้รู้ก็เรียกว่าอาตมัน แต่ถ้า
มองในแง่วัตถุวิสัยหรือในฐานะที่ถูกรู้ก็เรียกว่า พรหมัน คำสองคำนี้ หมายถึง สิ่งเดียวกันคือ
อันตมสังจะ หรือสิ่งสัมบูรณ์ (Ultimate Reality or Absolute)

3. เรื่องมายาหรืออภิปา (สุนทร ฌ รังมี, 2537 : 46-47) ศาสดาอภิปา
กล่าวว่า พระเป็นเจ้า (God) เป็นมายา ซึ่งแปลว่าผู้มีมายา หมายถึงผู้มีอำนาจในการสร้างสรรค์
หรือเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้ตามปรารถนา คำว่ามายาในที่นี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกับที่ใช้
ในคัมภีร์ฤคเวทโดยหมายถึงทิพยอำนาจ กล่าวกันว่าพระอินทร์ทรงจำแลงองค์ให้มีรูปร่างต่าง ๆ
ได้ด้วยการใช้มายา ในคัมภีร์อูนิษัตยามายาเป็นอำนาจของอิศวรด้วยอำนาจคือมายานี้ อิศวรผู้เป็น
พระมหาเทพได้คลบบันดาลให้โลกเกิดมีขึ้น และทรงสร้างมนุษย์ขึ้นจากฝุ่นของโลก แล้วทรง
หยาใจให้ชีวิตมันเข้าไปสิงสู่อยู่ในร่างกายของมนุษย์ที่ทรงสร้างขึ้นมายาทำให้มีร่างกายเกิดขึ้นมา
ได้จากสิ่งที่ไม่มียรูปร่าง บางครั้งมายาหมายถึงปรากฏติ ซึ่งเป็นวัตถุธาตุที่พระเป็นเจ้าทรงใช้เพื่อ
สร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมา ในอินเดียมีการสร้างรูปพระอิศวรด้วยโลหะหรือศิลาปางเดินรำ เพื่อแสดง
ถึงตอนที่ทรงสร้างโลก ถ้ามองจากแง่ของชีวิตมันมามีชื่อเรียกใหม่ว่า อภิปา (อภิปา) ซึ่ง
แปลว่าความไม่รู้ อภิปาเป็นสิ่งที่เหมือนม่านปิดบังทำให้ชีวิตมันไม่รู้จักความเป็นจริงว่าตนเองกับ
สิ่งสัมบูรณ์คือพรหมันนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความไม่รู้หรืออภิปาเป็นสาเหตุให้ชีวิตมัน
ต้องเวียนว่ายตายเกิดท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ขณะที่ท่องเที่ยวไปก็ทำกรรมดีบ้างชั่วบ้าง แล้วก็
ได้รับผลของกรรมเป็นความสุขบ้างทุกข์บ้างหมุนเวียนกันไป เมื่อใดชีวิตมันเห็นแจ้งในความ
เป็นจริงและขจัดอภิปาเสียได้ เมื่อนั้นก็จะบรรลุลความหลุดพ้นกลับคืนสู่สภาพเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกับพรหมัน ซึ่งเรียกว่าบรรลุมฤกษะ

4. เรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ (บุญมี แท่นแก้ว, 2529 : 30) ในอภิปา
หลายอภิปาได้กล่าวถึงเรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่โดยทั่วไปจึงทำให้น่าเชื่อว่าการสอน
เรื่องนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญในอภิปาที่เดียว คำสอนเรื่องกรรม คือ กรรมเป็นเครื่องผูกพันให้
มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดมนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวงเวียนแห่งกรรมที่เขาได้ทำไว้ จะหลีกเลี่ยงไม่พ้น

สุดแต่ว่าจะได้รับผลแห่งกรรมดีและชั่ว ช้าหรือเร็วเท่านั้น กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุผลเมื่อมีเหตุต้องมีผล ผลทุกอย่างจะต้องมาจากเหตุเสมอ ดังนั้นทุกคนจึงมีสิทธิ์ที่จะเลือกทำในสิ่งที่ตนปรารถนาและจะได้รับผลนั้นแน่นอน สำหรับคำสอนเรื่องการเกิดใหม่ เรื่องนี้มีกล่าวไว้ชัดเจนในปรัชญาอุปนิษัทว่า เมื่อร่างกายนี้แตกดับไปแล้ว ชีวามันจะเคลื่อนจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ แต่ก่อนที่ชีวามันจะออกจากร่างเท่านั้น ต้องสืบเสาะหาร่างใหม่ให้ได้เสียก่อน เมื่อพบร่างใหม่ก็จะลาร่างเก่าไปอาศัยร่างใหม่ทันที แต่ร่างใหม่นั้นจะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้วในอดีตชาติ รวมทั้งอหิชาสัยจิตใจและการศึกษาในอดีตต่าง ๆ จะติดตามไปในร่างใหม่ด้วย กรรมและการเกิดใหม่ของมนุษย์เรานั้นจะวนเวียนอยู่เรื่อยไปจนกว่าเมื่อใดได้ทำลายอวิชชาเข้าถึงพรหมันแล้วจึงจะหยุดเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป คัมภีร์อุปนิษัทเป็นที่มาของปรัชญาฮินดูทุกระบบ ระบบทั้งหกปรัชญาฮินเดียนั้นคือ นยายะ ไวเศณิกะ สางขยะ มีมางสา และเวทานตะต่างมีแนวความคิดทางปรัชญาสืบเนื่องมาจากอุปนิษัททั้งสิ้น

ปรัชญาภควาทคีตา (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2536 : 55) ภควาทคีตา มาจากคำว่า “ภควา” แปลว่าพระผู้เป็นเจ้าพระผู้มิใช่โชค คำว่า “คีตา” แปลว่า เพลง “ภควาทคีตา” แปลว่า “เพลงของพระผู้เป็นเจ้า” ซึ่งถือว่าเป็นบทปรัชญาของเทพเจ้าที่ปลุกใจให้อีกเห็นต่อสู้ ปรัชญาภควาทคีตา อีกส่วนหนึ่งเน้นในเรื่องกรรม คือ การกระทำตามหน้าที่ของบุคคลตามหลักธรรมโดยไม่ต้องตั้งคำถามหรือมาคิดว่าผลแห่งการกระทำนั้นจะเป็นอย่างไรนั่นคือ มนุษย์จำต้องคำนึงถึงหน้าที่ของตนเป็นหลักใหญ่ การบิดพลิ้วหลีกเลี่ยงจากหน้าที่เพราะประโยชน์ส่วนบุคคลหรือเพราะอารมณ์เป็นสิ่งที่พึงละเว้น

หลักปรัชญาภควาทคีตาตอนหนึ่ง เป็นปรัชญาที่สอนคนที่มีจิตฟุ้งซ่านให้สงบ เป้าหมายให้คนไม่เผลอเรื่องจิตให้ฉลาด เป็นประมวลความรู้อันสูงสุดของมนุษย์ แสดงหน้าที่และความรักอันบริสุทธิ์ต่อคนทุกเพศ ทุกวัย กล่าวถึงการเสียสละในระดับสูง คือการทำลายตัณหาให้หมดสิ้นด้วยวิธีการปฏิบัติตนเป็นโยคี บำเพ็ญเพียรให้รู้เท่าทันจิตหรืออาตมัน มรรควิธีที่จะนำไปสู่การบรรลุโมกษะ ตามทัศนะทางปรัชญาของภควาทคีตามี 3 ประการคือ ชญาณ (ความรู้) กรรม (การกระทำ) และภักติ (ความภักดี) ภควาทคีตารวมเอาหรือประสานเอามรรควิธี สามประการนี้เข้าด้วยกัน ซึ่งเรียกแต่ละอย่างว่า ชญาโยคะ กรรมโยคะ และภักติโยคะ การที่ต้องรวมเข้าด้วยกันนั้น ปรัชญาภควาทคีตามีเหตุผลว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนด้วยสติปัญญาเจตจำนง และอารมณ์มนุษย์ดำเนินชีวิตไปโดยการใช้สติปัญญาที่มีความปรารถนาและมีความรู้สึก

ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบสติปัญญาก่อให้เกิดปรัชญาแห่งความรู้ เจตจำนงก่อให้เกิดปรัชญาแห่งการกระทำ และอารมณ์ก่อให้เกิดปรัชญาแห่งความภักดี ดังนั้นภควัตติดาจึงรวมเอาสิ่งทั้งสาม คือ ความรู้ กรรม (หน้าที่) และความภักดี มารวมเข้าไว้ด้วยกัน และกล่าวว่าสิ่งทั้งสามนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้

ปรัชญาอินเดียยุคระบบทั้งหก (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2534 : 28-31) ช่วงระยะเวลาประมาณ 200 ปีก่อนพุทธกาลจนถึงประมาณ พ.ศ. 1200 เป็นยุคทองของปรัชญาอินเดีย เพราะว่ามีนักปรัชญาเกิดขึ้นมากมายเป็นกลุ่ม ๆ ถึง 9 สำนัก คือ กลุ่มอัสติกะ 6 สำนัก และกลุ่มนาสติกกะ 3 สำนัก มีลักษณะการคิดที่อิสระมากกว่าสมัยพระเวท บางกลุ่มถึงกับคัดค้านพระเวทก็มี ต่อไปนี้จะขอกล่าวถึงปรัชญาสำนักทั้ง 9 สำนักใน 2 กลุ่ม ดังนี้

1. ปรัชญากลุ่มอัสติกะ 6 สำนัก ปรัชญากลุ่มอัสติกะ เป็นกลุ่มที่เชื่อถือในคัมภีร์พระเวทยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท เรียกกลุ่มนี้ว่า กลุ่มอนุรักษนิยม ได้แก่ ปรัชยานายะ แปลว่า การโต้แย้ง ฤาษีโคตมะ เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นเป็นระบบปรัชญาที่เน้นหนักไปในทางส่งเสริมสติปัญญา การวิเคราะห์และการโต้แย้งเชิงตรรกวิทยาและญาณวิทยา ปรัชญาแบบนี้มีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่นตรรกศาสตร์ ศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล ประमाणศาสตร์ ศาสตร์ว่าด้วยวิธีแสวงหาความรู้

(1) ปรัชญานายะ กล่าวว่า บ่อเกิดแห่งความรู้มี 4 อย่างคือ ประสบการณ์ (ความรู้ประจักษ์) การคิดหาเหตุผลแบบอนุมาน (การหาเหตุผลเป็นเหตุให้เกิดความรู้) และอุปมา (ความรู้ที่เกิดจากการเปรียบเทียบ) และพยานหลักฐาน (ศัพท) ในด้านจริยศาสตร์ถือว่าบุคคลจะบรรลุโมกษะได้ด้วยการศึกษาคัมภีร์ ทำสมาธิ ฝึกโยคะ

(2) ปรัชญาไวเศมิกะ แปลว่า วิเศษ เป็นปรัชญาคู่กับนายะ โดยมีความเห็นพ้องกันว่าชีวิตในโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นการดิ้นรน การหลุดพ้นจากความทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิดเป็นโมกษะ ทั้งปรัชญาไวเศมิกะ และนายะมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด มีความเชื่อในเรื่องปรมาณูเช่นเดียวกันในด้านอภิปรัชญา ถือว่าสรรพสิ่งเกิดจากปรมาณูจำนวนมากมาย พระเจ้าทรงสร้างสรรพสิ่งจากปรมาณู ซึ่งเป็นสิ่งเป็นนิรันดร์ ปรมาณูมี 4 ชนิดคือ ปรมาณูของดิน น้ำ ลม ไฟ จึงจัดเป็นลัทธิพหุปรมาณุนิยม

(3) ปรัชญาสาขชยะ แปลว่า การนับจำนวน หมายถึง ความรู้ที่ต้องเป็น ภาททฤษฎี ของปรัชญาโยคะ กบิละเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น ปรัชญานี้เป็นปรัชญา “ทวินิยมเชิงสังนิยม” หรือสังนิยมเชิงทวินิยมเพราะกล่าวถึงสัจภาวะ 2 อย่าง คือ ปुरुชะ (จิต) และประกฤติ (สสาร คั้งเคิม) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ทำให้เกิดวิวัฒนาการอยู่เรื่อยไป ปรัชญานี้กล่าวว่า การเกิดขึ้นของโลกแห่งวัตถุเป็นไปโดยมีจุดมุ่งหมายคือเกิดขึ้นเพื่อความบันเทิง หรือให้บริการ แก่ปुरुชะ ในระดับประสาทสัมผัส ประกฤติให้ความบันเทิงเรีงรมย์แก่ปुरुชะในระดับโมกษะ ประกฤติช่วยให้ปुरुชะมองเห็นความแตกต่างระหว่างตนเองและประกฤติ (มูลฐานแห่งสรรพสิ่ง ในโลก เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองและมีอยู่เอง) แต่สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดจากประกฤตินั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และแตกสลายไป (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, มปป. : 46)

(4) ปรัชญาโยคะ แปลว่า วิริยะ คือความพากเพียร คือพากเพียรเพื่อแยก ปुरुชะ (จิต) ออกจากประกฤติ (สสารคั้งเคิม) เพื่อให้ปुरुชะเข้าถึงสถานะแห่งโมกษะ (ความหลุดพ้น) ปตัญชลี เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น ปรัชญาโยคะกล่าวถึงหลักการสำคัญในการปฏิบัติเพื่อ การหลุดพ้นว่า ผู้ปฏิบัติต้องไม่มีโมหะ (ความหลงผิด) จะต้องมีความสันโดษ (ยินดีกับสิ่งที่ตน มีอยู่) ผู้ที่ต้องการหลุดพ้นทางจิตจะต้องไม่เห็นสิ่งต่าง ๆ ทางโลกว่าเป็นของมีค่า และจะต้องแยก ตัวออกจากการแสวงหาความสุขทางโลก ความไม่มีโมหะในระดับสูงสุดประกอบด้วยการปล่อย จากการผูกพัน ปรัชญาโยคะเคียงคู่กันมากับปรัชญาสาขชยะ ปรัชญาสาขชยะเป็นทฤษฎีแต่ ปรัชญาโยคะเป็นปฏิบัติ ปรัชญาโยคะรับเอง หลักการของปรัชญาสาขชยะมาแทบทั้งหมดยกเว้น เพียงตอนสุดท้ายเท่านั้นที่โยคะถือว่ามิใช่พระเจ้า (เทวนิยม) ปรัชญาโยคะกล่าวเน้นว่าการไม่มีโมหะ เพียงอย่างเดียวโดยปราศจากตรัสรู้ นั้น ถือว่าเป็นเพียงกับดักและหลุมพรางเท่านั้น (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2536 : 72-77)

ปรัชญาทั้ง 4 สำนักที่กล่าวมานี้ เป็นแนวคิดอิสระไม่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของ พระเวท แต่ก็ยอมรับแนวคิดของปรัชญาพระเวทด้วย

(5) ปรัชญามีมางสา แปลว่า ความคิดที่ได้รับการยกย่อง ในปัจจุบันคำว่า มีมางสาใช้ในความหมายว่าการพิจารณาสอบสวนอย่างถี่ถ้วน คือการพิจารณาสอบสวนพระเวท ไชมินิเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น และมีบางประการ และกุมาริล แต่งอธิบายเพิ่มเติม ปรัชญามีมางสา และปรัชญาเวทานตะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้ก็เพราะทั้งมีมางสาและเวทานตะมีหลัก คำสอนสืบเนื่องมาจากพระเวท และพยายามอธิบายความหมายแห่งคำสอนในพระเวทไปตาม

พรรณสนะของตน ตอนต้นของพระเวทอันได้แก่ ตอนที่เป็นมันตระและพราหมณะ เรียกว่า กรรม
ทัณฑ์เพราะตอนต้นนี้มีคำสอนเกี่ยวเนื่องกับการกระทำเกี่ยวกับพิธีกรรมและการบูชาัญ ส่วน
ตอนปลายของพระเวทอันได้แก่ ตอนที่เป็นอุปนิษัต เรียกว่า (ญาณกัณฑ์) เพราะเป็นคำสอนที่
ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับสิ่งจริงแท้ (สุนทร ฌ รังษี, 2537 : 255) ปรัชญามีมางสาเป็นทวินิยมคือ
ถือว่าเอกภาพประกอบด้วยโลกภายนอกกับอาตมันส่วนบุคคล เป็นสิ่งนิรันดร์ไม่มีเกิดดับ ปรัชญา
เวทาคะ แปลว่า ที่สุดของพระเวท หรือหมายถึงความรู้ที่สูงสุดโดยเหตุที่เวทาคะสอบสวนถึง
ส่วนสุดท้ายของพระเวท พาทรายณะเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น ปรัชญาเวทาคะมีหลักฐานตั้งอยู่บน
ปรัชญาอุปนิษัต ซึ่งถือว่าเป็นที่สุดแห่งพระเวท หลักฐานส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องญาณหรือปัญญา
อันสอบสวนถึงความจริงขั้นสุดท้าย เกี่ยวกับปุรุชะหรือพระพรหมหรือปรมาตมันตลอดจนความ
เกี่ยวข้องระหว่างโลก พระพรหมและชีวิต ปรัชญาเวทาคะในยุคพระเวทและอุปนิษัตมีลักษณะ
เป็นพหุเทวนิยม และวิวัฒนาการมาเป็นเอกเทวนิยม (ตามทัศนะของคังกรจารย์) คือ ถือว่า
พระพรหมหรือสิ่งสัมบูรณ์ (Absolute) เป็นความแท้จริง เป็นความบริสุทธิ์ ปราศจากส่วน
ประกอบ แต่ปรากฏในสิ่งที่สิ้นสุดทั้งปวง ปรากฏการณ์ของโลกเป็นเพียงมายา หามีความจริงแท้
ประการใดไม่ (บุญมี แท่นแก้ว, 2529 : 46) แนวความคิดที่สำคัญของปรัชญาเวทาคะที่
คังกรจารย์เป็นผู้ประกาศให้แพร่หลายนั้น คือ สิ่งแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) มีเพียง
สิ่งเดียวสิ่งนั้นคือ พรหมัน

2. ปรัชญากลุ่มนาสติกะ แปลว่า ไม่มีหรือไม่มีอยู่ หมายความว่า การปฏิเสธ
ความไม่มีอยู่ของพระเจ้าหรือเรียกว่า อเทวนิยม และปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า ปรัชญาของพระเวท
ไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องทั้งหมดสามารถคัดค้านได้ ปรัชญากลุ่มนาสติกะนี้มี 3 สำนัก ดังนี้-

(1) ปรัชญาจารวาก แปลว่า คำกล่าวหรือคำพูดที่สุภาพไพเราะ (จารุ แปลว่า
สุภาพ วาก แปลว่า คำพูด) พุทธัสบตี เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น ปรัชญาจารวากมีแนวคำสอนคือไม่มี
สวรรค์ ไม่มีความหลุดพ้น (โมกษะ) ไม่มีวิญญาณใด ๆ อยู่ในโลกรอื่น ไม่มีการกระทำใด ๆ ที่
ก่อให้เกิดผลของกรรม การบูชาไฟ การปฏิบัติตามพระเวท การร่ายมนต์ของนักบวช เป็นอุปาย
วิธีหาเลี้ยงชีพของคนเฒ่า ถ้าหากสัตว์ที่ถูกฆ่าบูชาัญจะได้ออกไปเกิดในสวรรค์จริง ทำไมผู้ประกอบ
พิธีบูชาัญจึงไม่เอาพ่อแม่ของตนเองมาบูชาัญจะได้ออกไปเกิดในสวรรค์ มนุษย์ทุกคนควรแสวงหา
ความสุขในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จงแสวงหาความสุขในการดื่มกิน ความสุขทางกามารมณ์ แม้จะ

ต้องเป็นหนี้เขาก็ตาม ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าเมื่อร่างกายแตกสลายกลายเป็นเถ้าถ่านแล้วจะไม่กลับฟื้นคืนขึ้นมาอีกเลย ในทางญาณวิทยาจารย์วากยอมรับว่าความรู้ที่แท้จริงมีเพียงสิ่งเดียวคือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ทางอภิปรัชญาเชื่อว่าปรัชญาจารย์วากยเป็นปรัชญาวัตถุนิยม และยืนยันว่าสสารหรือวัตถุเท่านั้นเป็นสิ่งสูงสุด สรรพสิ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ ดำรงชั่วนิรันดร์ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ 4 เป็น สิ่งไม่เที่ยงแท้ (ศรีธัญ วรงค์คำจันทร์, มปป. : 67-68)

(2) ปรัชญาเซน แปลว่า ผู้ชนะ คือสามารถตัดกิเลสตัณหาของตนเองได้ พระมหาวิระ (เดิมชื่อ วรรณานะ) เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น ปรัชญาเซนมีลักษณะเป็นพหุนิยม เชื่อความรู้ทางผัสสะ คือ เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่จริงตามผัสสะของตน สอนการหลุดพ้นจากกิเลส โดยยึดหลัก 3 ประการ คือ (กิริติ บุญเจือ, 2533 : 15-16)

1. สัมมานัสสนะ ได้แก่ ความเชื่อมั่นในคำสอนของศาสดาในศาสนาเซนอย่างแท้จริง

2. สัมมาญาณะ ได้แก่ การมีความรู้อย่างแท้จริงในคำสอนของศาสดา

3. สัมมาจาริตตะ ได้แก่ การประพฤติตนให้ถูกต้องตามคำแนะนำของศาสดา คุณธรรมที่ลัทธิเน้นเป็นพิเศษได้แก่ การมีอิริยาบถ หรือการไม่เบียดเบียนต่อสัตว์ทุกชนิด และการมีใจอุเบกขาต่อการดำรงชีพอย่างแท้จริง

ปรัชญาเซนแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ ๆ 2 นิกาย คือ ทิคัมพร (ไม่นุ่งผ้า) กับเสวนัมพร (นุ่งขาว) ในด้านอภิปรัชญา ปรัชญาเซนไม่เชื่อเรื่องเทวะ แต่ยอมรับความแท้จริงว่ามีหลายอย่างคือ ปริมาณของสสารและจิต มีจำนวนมากมายต่างก็เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กันและกัน กายกับจิตก็เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน บุคคลไม่อาจจะรู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้ ยกเว้นสัพพัญญูเท่านั้น ส่วนทางด้านญาณวิทยา ถือว่าความรู้มี 2 ประเภท คือ ความรู้โดยอ้อมได้แก่ความรู้ของประสาทสัมผัส ความรู้จากการคิดหาเหตุผล และความรู้จากพยานหลักฐาน ความรู้โดยตรงได้แก่ ตาทิพย์ การรู้ใจคนอื่นและการหยั่งรู้เอง ด้านจริยศาสตร์มีหลักปฏิบัติเบื้องต้นคือ อนุพรต 5 คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น ซึ่งตรงทั้งกาย วาจา ใจ ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติดิฉิประเวณี และไม่โลกจุลหมายสูงสุดของปรัชญาเซน คือ โมกษะ (หมายถึงความหลุดพ้น) (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2534 : 30-31)

(3) ปรัชญาพุทธ พุทธปรัชญาก่อตั้งขึ้นโดยโคตมะ พุทธะ พุทธปรัชญา แปลว่าปัญญา หรือความรู้แจ้งของผู้รู้ คือ รู้แจ้งในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ความรู้แจ้งนี้เกิดจากการฝึกฝน เล่าเรียน จำแนกและคิดค้นด้วยเหตุผลตามความเป็นจริง จนกระทั่งพบกับความจริงหรือสัจธรรมนั้นด้วยตนเอง พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริงของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายตามสถานะที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมอันสากล เป็นเหตุเป็นผล เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นความจริงแท้ที่ไม่เปลี่ยนแปลง (รัตนา ตันบุญเต็ก, 2523 : 87-88) จึงนับได้ว่าพุทธปรัชญาเป็นสัจนิยม (Realism) เพราะพุทธศาสนาสอนตามความเป็นจริง ไม่ได้สอนว่ารูปหรือนามเป็นใหญ่เพียงอย่างเดียว ฉะนั้น พุทธปรัชญาจึงไม่ใช่ วัตถุนิยมหรือจิตนิยม พุทธปรัชญายึดบุคคลเป็นศูนย์กลางและให้ความสำคัญกับธรรมชาติและเหตุผล ดังนั้นกล่าวได้ว่าพุทธปรัชญาเป็นปรัชญามนุษยนิยมโดยสาระ และเป็นสัจนิยมโดยกระบวนการนั่นเอง (สุตา ใจบุญ, 2531: 60)

หลักสำคัญของพุทธปรัชญาคือ หลักแห่งเหตุผลอันเป็นแก่นแท้ของพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ด้วยอริยสัจ และหัวใจของพระพุทธปรัชญาการศึกษา ก็เน้นหลักแห่งเหตุผลเช่นกัน และให้ความสำคัญกับกระบวนการศึกษา 3 ขั้น คือ ไตรสิกขา ได้แก่ สีล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ ต้องมีการฝึกอบรมทางกายและวาจา คือ สีล ต้องมีการฝึกฝนจิตใจให้แน่วแน่ หนักแน่น มั่นคง คือสมาธิ และต้องมีการฝึกฝนในด้านการพินิจพิเคราะห์เรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยโยนิโสมนสิการ จนเกิดความรู้แจ้งโดยตลอดในสภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย คือปัญญา (จิตรกร ตั้งเกษมสุข, 2525 : 76-83)

พุทธปรัชญาเชื่อว่าการเสริมสร้างบุคลิกภาพและการพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์นั้นจะต้องเริ่มที่การเรียนรู้และเข้าใจความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิตของตนเองแล้วจึงสร้างพฤติกรรม การแสดงออกและความรู้สึกนึกคิดให้สอดคล้องกับความรู้ นั้น กล่าวคือ รู้ความจริงเกี่ยวกับชีวิตของตนเอง รู้กฎเกณฑ์และวิถีชีวิตตลอดจนรู้ในการที่จะแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สังวร พรหมแสน, 2526 : 20)

หลักสำคัญของพุทธปรัชญา คือ เน้นการพัฒนาบุคคลให้สงบด้วยสมาธิ สะอาดด้วยศีล และสว่างด้วยปัญญา ซึ่งจะยังประโยชน์แก่ตนเองและสังคมโดยรวม

2.4 ปรัชญาจีน

ปรัชญาจีนเกิดขึ้นมาในสมัยปลายพุทธกาล โดยมี 2 สำนักใหญ่ ได้แก่ สำนักเหลาจื๋อคือ ปรัชญาเต๋า กับสำนักขงจื๊อคือ ปรัชญาขงจื๊อ ต่อมาปรัชญาทั้ง 2 สำนักได้แตกตัวออกไปเป็นสำนักต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ทั้งสำนักเหลาจื๊อและสำนักขงจื๊อต่างก็ได้รับปรัชญาสมัยโบราณมาใช้ แนวความคิดทางปรัชญาสมัยโบราณมีรากฐานมาจากการผสมผสานกันระหว่างเส้นตรง 2 เส้นคือ เส้นตรงเดียว-----เรียกว่า หยาง แทนเพศชายหรือฝ่ายบวก เป็นสัญลักษณ์ของความแข็งแกร่ง และเส้นตรงแยก----- เรียกว่า หยิน แทนเพศหญิงหรือฝ่ายลบ เป็นสัญลักษณ์ของความอ่อนไหว ปรวนแปร หยางและหยินแม้จะมีลักษณะตรงกันข้าม แต่ทั้งสองรวมกันเป็นเอกภาวะ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) หรือประสานกลมกลืน โดยอาศัยความแตกต่างกันนั่นเอง (พิน คอกบัว, 2532 : 55)

ปรัชญาขงจื๊อ (Confucianism) ขงจื๊อเป็นทั้งศาสดาของศาสนาขงจื๊อ และนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งของจีน ชื่อเสียงของขงจื๊อระบือไกลไปทั่วโลก หน้าทีหลักอันสำคัญของขงจื๊อในฐานะที่เป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ คือ การนำเอามรดกทางวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของจีนมาสอนแก่บรรดาศาสนิกย์ของตน ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ศาสนิกย์จึงบันทึกคำพูดของขงจื๊อที่ว่า “ขงจื๊อเป็นผู้ส่งต่อ มิใช่เป็นผู้เริ่มต้นสร้าง” และในขณะที่ขงจื๊อจะส่งต่อแนวความคิดและสถาบันเดิมที่มีอยู่ก่อนในสังคมจีน ขงจื๊อได้แปลความหมายใหม่ ซึ่งได้มาจากแนวความคิดด้านจริยธรรมของตนเอง แนวความคิดเรื่องจริยธรรมของขงจื๊อ ปึงเจกชนกับสังคมเป็นต้นตามทัศนะของขงจื๊อ ปึงเจกชนอันเป็นสมาชิกของสังคมย่อมเป็นพื้นฐานรองรับที่สำคัญของสังคม กล่าวคือ หากคนแต่ละคนเป็นคนดี เขาก็คงจะคิด จะทำแต่สิ่งที่ดีงาม สังคมอันเป็นหน่วยรวมของแต่ละคนก็ย่อมจะเป็นสังคมที่ดีไปด้วย และคนแต่ละคนก็ย่อมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคมไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง ในการจัดระเบียบทางสังคมนั้น ขงจื๊อได้ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวมาก โดยถือว่าครอบครัวเป็นสังคมหน่วยเล็กที่มีความสำคัญเบื้องต้นของสังคมอื่น ๆ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2538: 56-61) ขงจื๊อให้ความสำคัญเรื่องการศึกษามาก การศึกษาเท่านั้นจะช่วยให้ คน สังคม ประเทศ และโลกประสบสันติสุขและเจริญก้าวหน้าได้ การศึกษาจึงเป็นรากฐานปรัชญาขงจื๊อทุกสาขา ไม่ว่าในค่านึงปึงเจกชน สังคม และการเมือง ขงจื๊อเชื่อว่า การที่จะเป็นคนดีได้นั้น ประการแรกจะต้องได้รับการศึกษา การได้รับการศึกษา

ไม่จำเป็นต้องศึกษาจากสถาบันการศึกษาเท่านั้น จะศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเองก็ได้ เมื่อคนมีการศึกษาก็จะทำให้ฉลาด รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรทำไม่ควรทำ อะไรเป็นไปเพื่อความเจริญ อะไรเป็นไปเพื่อความเสื่อม เมื่อรู้แล้วก็จะหาทางหลีกเลี่ยงความเสื่อม ดำเนินไปสู่ความเจริญ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506 : 124-126)

ปรัชญาเหลาจื๊อ (Lao Tzu) (พิน คอกบัว, 2532 : 17-42) เหลาจื๊อเป็นนักปรัชญาจีนที่แทบจะไม่มีประวัติปรากฏเลย ที่มีอยู่บ้างก็ให้หลักฐานเลื่อนลอยไม่แน่นอนชัดเจนเสียอีก และบรรดาหนังสือที่มีประวัติเหลาจื๊อ เล่มที่เป็นหลักฐานสำคัญที่สุด คือ ชื่อถี้ โดยชีเบ่เซียง นักประวัติศาสตร์จีนสมัยราชวงศ์ฮั่น เป็นผู้รวบรวมบันทึกไว้ เหลาจื๊อรับราชการในสำนักจิ๋ว โดยดำรงตำแหน่งเป็นบรรณารักษ์ใหญ่แห่งหอสมุด เขาได้รับราชการเป็นเวลานาน ต่อมาทนเห็นความเสื่อมโทรมของราชวงศ์จิ๋วไม่ไหว จึงลาออกจากราชการ แล้วเดินทางมุ่งหน้าไปให้พันรัฐม้อ (บ้านเกิด) ครั้นมาถึงด่าน นายด่านชื่ออีจ่าได้ไม่ยอมให้ออก ขอร้องให้อยู่เขียนหนังสือสักเล่มหนึ่งจึงจะยอมให้ออก เหลาจื๊อจึงจำใจอยู่ที่นั่นชั่วระยะหนึ่ง เพื่อแต่งคัมภีร์ขึ้นเล่มหนึ่งว่าด้วยคุณธรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งหมดเป็นอักษร 5,000 ตัว ซึ่งเรียกว่าคัมภีร์เต๋า เต็ก เก็ง ซึ่งคัมภีร์นี้ได้ก่อให้เกิดความสนใจอย่างใหญ่หลวงของคนทั่วไป ทำให้มีการแต่งอรรถกถาตีความคัมภีร์เต๋า เต็ก เก็ง ขึ้นมากมาย และในบรรดาอรรถกถาเหล่านั้น อรรถกถาที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ก็คือ อรรถกถาเต๋า เต็ก เก็ง ซึ่งเฮ้ง เฟี้ยก นักปรัชญาจีนสมัยสามก๊กเป็นผู้เขียนนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่า คัมภีร์เต๋า ตอนที่ไม่ว่าจะเข้าใจหรือยากที่จะเข้าใจนั้นแหละเป็นที่ดึงดูดให้คนสนใจ จนแต่งเป็นอรรถกถาขึ้นมากมาย แต่บทไหนพอจะเข้าใจได้ กลับไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร กล่าวกันว่าในบรรดาคัมภีร์ศาสนาด้วยกัน คัมภีร์เต๋า เต็ก เก็ง ได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาต่าง ๆ มากเป็นที่สองรองจากคัมภีร์ไบเบิล

เต๋าเป็นนามธรรมจึงมองไม่เห็น และไม่สามารถพิสูจน์ได้ทางประสาทสัมผัส แต่เต๋าก็เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง ถึงกระนั้นเต๋าก็ไม่เคยแสดงตัวเป็นเจ้าของหรือทวงบุญคุณเลย เต๋ายังยิ่งใหญ่อย่างแท้จริง เหลาจื๊อมีความเห็นว่า เต๋าสำคัญที่สุด การเข้าถึงเต๋ได้ จะต้องทำจิตใจให้สงบ วิธีที่จะทำใจให้สงบนั้น ขั้นแรกจะต้องสำรวจอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มิให้เที่ยวรับอารมณ์ต่าง ๆ หากไม่ควบคุม จะทำให้ใจเร้าร้อนมากขึ้นทุกที แทนที่จะพบความสงบกลับพบแต่ความวุ่นวาย เหลาจื๊อกล่าวอีกว่าจิตที่สงบสำคัญที่สุด เพราะจะเป็นทางนำไปสู่เต๋า

หากจิตเข้าถึงเต๋าแล้วย่อมมีความสามารถพิเศษ สามารถรู้เห็นเหนือคนธรรมดาสามัญทั่วไป โดยไม่ต้องออกไปไกล จากการศึกษาปรัชญาเต๋า ทำให้เห็นว่าปรัชญาเต๋ามีจุดหมายให้คนมุ่งเข้าหาธรรม สดุดีทางโลกไม่สนใจลาภยศ ชื่อเสียง รุ่งหาความสงบ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย กลมกลืนกับธรรมชาติ มีขันติมีเมตตากรุณา และบำเพ็ญสมาธิจิต มีเต๋าเป็นจุดหมายปลายทาง

เหลาจื๋อสอนให้คนกลับเข้าหาเต๋า เพราะเต๋าทำให้มนุษย์มีความสุขอย่างเต็มค้ำมาแล้ว แต่ต่อมามนุษย์ถูกความอยากเข้าครอบงำ ทำให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลสตัณหาของตน จึงหันหลังให้เต๋า มุ่งหน้าแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาสนองความอยากของตน ผลก็คือมนุษย์ต้องมีความทุกข์ เศร้าร้อนมากขึ้นทุกที มีวิธีเดียวเท่านั้นที่จะกำจัดความเลวร้ายได้ ก็โดยการหันไปหาเต๋านั้นก็คือดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ตัดความฟุ้งเพื่อเลิกทะเยอทะยานเล่าเรียน หยิบสร้างวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ ให้หมดสิ้น หากทำได้อย่างนี้มนุษย์ก็จะกลับเข้าหาเต๋ามีความสุขอย่างเต็มค้ำตามเดิม

2.5 ปรัชญาญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นโบราณในทางปฏิบัติมีปรัชญาในการดำเนินชีวิตโดยยึดตามหลักคำสอนขงจื๊อ เห็นอกเห็นใจกัน อาศัยสติปัญญาเป็นแนวทางปฏิบัติเคารพต่อบรรพบุรุษ และต่อกฎระเบียบของสังคมเป็นสำคัญ ต่อมาในราวปลายศตวรรษที่ 19 จักรพรรดิเมจิได้ยอมรับศาสนาชินโตเป็นศาสนาของรัฐ เพื่อจะหล่อหลอมจิตใจของคนในชาติ และเพื่อผลทางการเมือง ปรัชญาในลัทธิชินโตจึงได้ฝังใจชาวญี่ปุ่นตั้งแต่นั้นมา ปรัชญาชินโตถือว่า พระเจ้าประจำถิ่นองค์ใหญ่ ๆ มี 4 องค์ แต่องค์ที่สำคัญ คือ อมเตรสุ (สุริยเทพ) และเชื่อสืบต่อกันมาว่าพระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์ได้สืบทอดมาจากเทพเจ้าองค์นี้ ฉะนั้นเทพเจ้าในลัทธิชินโตจึงมีความสำคัญที่สุด เพราะนอกจากจะให้กำเนิดจักรพรรดิญี่ปุ่นแล้ว ยังให้ความคุ้มครองช่วยเหลือประเทศชาติ และประชาชนทุกคน เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าไปในญี่ปุ่น ลัทธิความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชินโตถูกดัดแปลงให้เข้ากับพุทธปรัชญาและปรัชญาขงจื๊อ จนกลายเป็นปรัชญาญี่ปุ่นที่สมบูรณ์ จนเป็นที่กล่าวติดปากเสมอว่า ปรัชญาชินโตสร้างชาติ ประเทศชาติมั่นคงได้ เพราะพุทธปรัชญา

ปรัชญาเซน เป็นปรัชญาที่ถูกดัดแปลงมาจากปรัชญาพุทธศาสนา แต่ได้พัฒนาตามแนวตะวันตกอย่างเสรี ปรัชญามหายานในญี่ปุ่นได้แตกแยกออกเป็น 2 ระบบใหญ่ ๆ เหมือนในประเทศจีน คือ มารยาตกับโยคาจาร และทั้ง 2 ระบบมีทัศนะตรงกันในด้านจริยศาสตร์และญาณวิทยา ดังนี้ (บุญมี แทนแก้ว, 2536 : 67-68)

1. จริยศาสตร์มหายาน ต้องบำเพ็ญในบารมี 6 อัมปปัญญภาวนา 4 และมหาปณิธาน 4

ก. บารมี 6 ได้แก่ ทาน ศีล วิริยะ ขันติ สมภาิ ปัญญา

ข. อัมปปัญญภาวนา 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

ค. มหาปณิธาน 4 ได้แก่ การตั้งใจแน่วแน่ในการปฏิบัติ ดังนี้

1. ปลดปล่อยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ทั้งปวง
2. สละกิเลสให้หมด และปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายสละกิเลสด้วย
3. จะต้องเรียนรู้ และศึกษาปฏิบัติในพุทธธรรมอย่างกว้างขวาง
4. ต้องปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุพุทธภูมิอันสูงสุด

2. ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ในปรัชญาฝ่ายมหายาน เชื่อว่าความรู้จริงจะเกิดได้ต้องอาศัยหลัก 4 ประการคือ

1. ความรู้เกิดจากประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่ง
2. ความรู้เกิดจากความคิดตามหลักเหตุผล
3. ความรู้เกิดจากการอบรมฝึกฝนอย่างจริงจัง เน้นเรื่องสมาธิ
4. ความรู้เกิดจากพยานและหลักฐานที่เชื่อถือได้ อาจเป็นบุคคลหรือคำราก็ได้

2.6 ปรัชญาตะวันตก

ปรัชญาตะวันตกนั้น หมายถึง แนวความคิด หลักการ ความรู้ทางปรัชญาที่เกิดขึ้นในซีกโลกตะวันตกทั้งหมด ซึ่งนักปรัชญาแม้เชื้อชาตินั้น ๆ ทางซีกโลกตะวันตกได้คิดค้นขึ้นก่อนให้เกิดขึ้นหรือตั้งสำนักขึ้น โดยปกติแล้วมักจะถือกันว่า ปรัชญาตะวันตกเริ่มก่อตัวขึ้นประมาณ 600 ปี ก่อนคริสต์ศักราชและเมื่อเกิดขึ้นก็ได้มีความเจริญ วิวัฒนาการทางด้านความรู้ ความคิดเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ปรัชญาตะวันตกแบ่งยุคได้ดังนี้

1. **ปรัชญาตะวันตกยุคโบราณ** จากการศึกษาย้อนหลังไปถึงอย่างน้อยที่สุดใน ศตวรรษที่ 4 ก่อน ค.ศ. ต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันต้องถือว่านักปรัชญาคนแรกของกรีกคือธาลีส (Thales) เหตุผลที่ส่งให้ ธาลีส คือนักปรัชญาคนแรก ของกรีก ก็เพราะว่าธาลีสเป็นคนแรกที่อธิบายเรื่องจุดกำเนิดของโลกโดยใช้เหตุผลตามธรรมชาติ ไม่มีเรื่องของเทววิทยาเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยธาลีส กล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมาจากน้ำ ซึ่งเป็นคำอธิบายที่วางพื้นฐานอยู่ที่การค้นพบซากสัตว์ทะเลกลายเป็นหิน (Fossil) ที่เขาค้นพบในบริเวณพื้นดินอยู่ห่างจากฝั่งทะเลมาก การที่ธาลีสให้คำอธิบายเรื่องจุดกำเนิดของโลกโดยไม่มีเทววิทยาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลยนั้น สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า โลกที่เขาอยู่ตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลของเอเชียไมเนอร์ ห้อมล้อมด้วยประชาชนหลายชาติ ซึ่งมีอารยธรรมสูงกว่าอารยธรรมของกรีก ชาติต่าง ๆ เหล่านั้น มีคำอธิบายในปัญหาเรื่องจุดกำเนิดของโลกทางเทววิทยา แตกต่างไปจากคำอธิบายของชาวกรีกในสมัยนั้น ลูกศิษย์ของธาลีสผู้สร้างทฤษฎีต่อจากเขาคือ อแนกซิแมน (Anaximander) แห่งไมเลตุสเป็นผู้พยายามให้คำอธิบายเรื่องจุดกำเนิดและการพัฒนาการของโลกอย่างละเอียด ทฤษฎีของอแนกซิแมนเดอร์ กล่าวว่า โลกพัฒนาการมาจากอไพรอน (Apeiron) ซึ่งมีภาวะเป็นทั้งอนันต์ และนิรันดร์ อแนกซิแมนเดอร์สร้างทฤษฎีพัฒนาการของสิ่งมีชีวิตอย่างละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก ทฤษฎีของอแนกซิแมนเดอร์ กล่าวว่า “ชีวิตมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความชื้นและมีจุดกำเนิดอยู่ในท้องทะเล” นักปรัชญาสืบต่อจากอแนกซิแมนเดอร์คือ อแนกซิมีนิส (Anaximenes) กล่าวว่า อากาศคือจุดกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่างและยังกล่าวต่อไปอีกว่า มีสสารชนิดหนึ่งเกิดขึ้นในอากาศเพราะการกลั่นตัวโดยวิธีนี้สิ่งที่ธาลีสถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นกลายเป็นกฎพื้นฐาน ซึ่งยังคงมีความสำคัญอยู่อย่างเดิมของพัฒนาการของชีวิต และพื้นฐานลึกลงไป จึงมีกฎอนุรักษคือ “กฎดำรงไว้ของสสารแรง และพลังงาน ว่าไม่มีการสูญหายไปจากโลกนี้” และกลายเป็นกฎขั้นพื้นฐานในการพัฒนาวิชาฟิสิกส์ในเวลาต่อมา (ธนู แก้วโอกาส, 2536 : 15-19) นอกจากนักปรัชญา 3 คนแรกที่ได้กล่าวมาแล้วยังมีนักปรัชญาอื่น ๆ อีกหลายท่านซึ่งมีทัศนะแตกต่างกันออกไป เช่น เฮราคลิตุส (Heraclitus) กล่าวว่า ปฐมธาตุควรเป็นไฟมากกว่า เพราะไฟเป็นพลังในตัวเอง จะแปรสภาพตัวเองเป็นอะไรก็ได้และความจริงก็แปรสภาพตัวเองอยู่ตลอดเวลา ปาร์เมนิเดส (Parmenides) แย้งว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายล้วนแต่เป็นมายา มิได้มีจริง สภาพอันแท้จริงของสิ่งทั้งปวงคือการอยู่นิ่งและธาตุแท้หรือปฐมธาตุของสิ่งทั้งปวง คือ ดิน เอ็มเปโดเคลส (Empedocles) ได้นำความคิดของทุกฝ่ายมารวมเข้าด้วยกันและมีทัศนะว่าปฐมธาตุมี 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ อากาศและไฟ

สิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายเกิดจากการรวมตัวของธาตุ 4 ในอัตราส่วนต่าง ๆ กัน และการเปลี่ยนแปลงเกิดจากการเปลี่ยนอัตราส่วน (กิริติ บุญเจือ, 2533 : 17-18) สำหรับอแนกซากอรัส (Anaxagoras) เป็นนักปรัชญาคนแรกที่น่าสนใจศึกษาเรื่องของจิต เขาแบ่งแยกและบ่งชี้ถึงความแตกต่างระหว่างสสารและจิต และแยกจิตและสสารออกจากกันอย่างเด็ดขาดเป็นการยอมรับว่า สิ่งแท้จริงมีอยู่ 2 อย่างคือ สสารและจิต (Matter and Mind) ทำให้ปรัชญาของเขากลายเป็นทวิวาท (Dualism) จากการที่เขาทำเรื่องของจิตเข้ามาสู่ระบบปรัชญาตัวเองทำให้นักปรัชญายุคหลังได้สนใจศึกษาสภาพของจิตของมนุษย์อย่างกว้างขวาง และมนุษย์กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและความสนใจ (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, มปป. : 107-109)

2. ปรัชญาตะวันตกยุคกลาง ปรัชญาตะวันตกยุคกลางหรือสมัยกลางเป็นลักษณะของปรัชญาที่ประนีประนอมคริสต์ศาสนากับปรัชญากรีก ในครั้งแรกแห่งยุคก็ประนีประนอมโดยใช้ปรัชญาของเพลโตอธิบายคำสอนแนวคิดทางคริสต์ศาสนา ได้ชื่อลัทธิว่า ปรัชญาปีตาจารย์ (patristic philosophy) หรือลัทธิปีตาจารย์นิยม (patristicism) ในครั้งหลังแห่งยุค นักปรัชญาหันมานิยมการใช้ปรัชญาของอริสโตเติลอธิบาย ได้ชื่อลัทธิว่าปรัชญาอัสมาจารย์ (Scholastic patristic) หรือลัทธิอัสมาจารย์นิยม (Scholasticism) ครั้งหลังนี้มีการพยายามใช้ตรรกวิทยาสร้างระบบความคิดกันอย่างจริงจัง (กิริติ บุญเจือ, 2522 : 3) กลุ่มลัทธิปรัชญาที่สำคัญในสมัยกลาง ได้แก่

1. ปรัชญาปีตาจารย์ (Patristic philosophy) มีระยะเวลาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 8 นักปรัชญาสมัยนี้เป็นพระนักบุญที่ประชาชนยกย่องนับถือว่าเป็น “ท่านพ่อ” ซึ่งได้พยายามนำเอาหลักปรัชญากรีกมาอธิบายตามหลักศาสนาเพื่อสนับสนุนความเชื่อถือเทวนิยมในศาสนาคริสต์ เซนต์ ออกัสติน (St. Augustine) เป็นนักปรัชญาคนสำคัญ

2. ปรัชญาอัสมาจารย์ (Scholastic philosophy) อยู่ในระยะเวลาคริสต์ศตวรรษที่ 9-15 นักปรัชญากลุ่มนี้ล้วนเป็นนักบวชคนสำคัญ ๆ เช่น เซนต์ โทมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas) ส่วนใหญ่เป็นการใช้ปรัชญาอริสโตเติลอธิบายศาสนาคริสต์ตามหลักเหตุผล

3. ปรัชญาอิสลาม (Islamic philosophy) อยู่ในระยะเวลาคริสต์ศตวรรษที่ 10-11 มีลักษณะเป็นการนำเอาปรัชญาเพลโตและอริสโตเติลมาอธิบายหลักศาสนาอิสลาม นักปรัชญาที่สำคัญได้แก่ อิบนิซินา (Ibn Sina) หรือ อวีเซนนา (Avicenna) อิบนิรุชด์ (Ibn Rushd) หรือ อเวอร์โรเอส (Averroes) (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2534 : 21)

3. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่** ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ (ค.ศ.1600 - 1700) เริ่มขึ้นด้วยการคัดค้านแนวความคิดทางปรัชญาของสมัยกลางที่เน้นหนักในเรื่องศรัทธาในพระเจ้าของศาสนาคริสต์ ที่มุ่งการประนีประนอม ความเชื่อหรือศรัทธาในคริสต์ศาสนา ซึ่งในตอนนั้นได้พยายามเอาปรัชญาของเพลโตมาอธิบายคำสอนศาสนาคริสต์ และต่อมาได้นำเอาปรัชญาของอริสโตเติลมาอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์เช่นเดียวกัน ยุคคลางตอนต้นนำโดยเซนต์ ออสติน และต่อมาโดยเซนต์ โทมัส อะไควนัส ตามลำดับ เรื่องที่นักปรัชญาสมัยใหม่สนใจก็คือ วิธีหาความจริงตามแบบตรรกวิทยาและระบบใหม่ทางวิทยาศาสตร์ วิวัฒนาการเริ่มจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาโดยพระเจ้าชาร์ลมาลย์ นักปรัชญาต่าง ๆ เช่น กาลิเลโอ (Galileo) เบคอน (Bacon) และเดการ์ต (Descartes) เป็นต้น ได้หยิบยกปัญหาใหม่ที่ต้องได้ตอบโดยวิธีการทางตรรกวิทยา และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ นักปรัชญาในสมัยนี้ได้ย้ำเป็นพิเศษในเรื่องประสบการณ์ และความสมบูรณ์ของวิชาคณิตศาสตร์ ซึ่งปัญหาทั้งสองนี้นักปรัชญาในสมัยกลางได้มองข้ามไป ระบบแนวความคิดแบบวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการอาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเป็นหลักในการตัดสินใจความรู้ระบบนี้เรียกว่า ประสบการณ์นิยม (Empiricism) มีจอห์น ลอค (John Locke) จอร์จ บาร์กลีย์ (George Berkeley) เดวิด ฮิวม์ (David Hume) เป็นผู้สนับสนุนทฤษฎีนี้ ส่วนแนวความคิดระบบคณิตศาสตร์เป็นวิธีที่จะหาความจริงได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ และแน่นอนกว่าของฝ่ายประสบการณ์นิยม เพราะวิธีการของคณิตศาสตร์สามารถดำเนินไปเป็นขั้น ๆ อย่างมีเหตุผลจากง่ายไปหายากให้ความจริงสากลระบบนี้เรียกว่าเหตุผลนิยม (Rationalism) มีเดการ์ต (Descartes) เป็นผู้นำ สปิโนซา (Spinoza) ไบ์นิซ (Leibniz) เป็นผู้สนับสนุน ต่อมาอิมมานูเอิล คานท์ (Immanuel Kant) ได้พบข้อบกพร่องของปรัชญาทั้งสอง (แบบวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์) จึงวางแนวความคิดใหม่ โดยพยายามประนีประนอมปรัชญาทั้งสองสาย โดยชี้ให้เห็นความบกพร่องของวิธีการทั้งสองสายและประสานปรัชญาทั้งสองสายนั้นเข้าด้วยกันอย่างมีเหตุผล (เคื่อน คำดี, 2526: 1-2)

4. **ปรัชญาตะวันตกสมัยปัจจุบัน** ปรัชญาตะวันตกสมัยปัจจุบันเริ่มต้นหลังจากปีที่คานท์สิ้นชีวิต เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ปรากฏว่าแนวความคิดของคานท์มีอิทธิพลต่อนักปรัชญาสมัยนี้มาก แทบทุกคนจะเชื่อบทฤษฎีของคานท์ที่ว่าสมรรถภาพในการคิดของคนทุกคนมีกลไกคล้ายคลึงกัน จึงได้รับความรู้สึกคล้าย ๆ กันแต่นักปรัชญาส่วนใหญ่ไม่ยอมรับโครงสร้างของกลไกการรับรู้ของคานท์ พวกเขาเห็นพ้องกันว่ากลไกการรับรู้ซับซ้อนยิ่งกว่านั้นจึงได้พยายามอธิบาย

เรื่องนี้กันไปต่าง ๆ นานา เรียกลัทธิเหล่านี้ว่า “ลัทธิค่านิยม” ซึ่งต่างก็ขบคิดปัญหาสำคัญประการหนึ่งว่า “สมองของคนเราทำกิจอย่างใดในขณะที่เรากำลังคิด” (กิริติ บุญเจือ, 2519 : 24) ผลแห่งความพยายามดังกล่าวทำให้เกิดลัทธิปรัชญาขึ้นมาอีกมากมายมีลักษณะแตกต่างกันเป็นกลุ่ม ๆ เช่น (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2534 : 24-26)

1. อัจฉัตติกญาณนิยม (Intuitionism) เชื่อว่าความรู้ที่ได้รับประสาทสัมผัส และจากการคิดหาเหตุผลนั้นไม่ถูกต้องเที่ยงตรงเสมอไป ความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้เป็นความรู้ที่แน่นอน อัจฉัตติกญาณเป็นสิ่งเดียวกับเหตุผลเชิงปฏิบัติของค่านิยม ซึ่งจะต้องได้รับการฝึกฝนจนถึงขั้นสมบูรณ์แบบจึงจะใช้งานได้ คือ สามารถมองเห็นความเป็นจริงได้ ลัทธินี้ยังมีกลุ่มย่อยคือ

1.1 จิตนิยมแบบเยอรมัน เฮเกิล (Friedrich Hegel) ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักปรัชญาในด้านนี้ที่เด่นที่สุด เขาเห็นว่าถ้าคนเราได้ฝึกฝนอัจฉัตติกญาณจนถึงขั้นสูงสุดแล้ว ก็จะเข้าใจแจ่มแจ้งว่าสิ่งที่แท้จริงคือจิต ภายหลังลัทธิได้รับการพัฒนาเป็นลัทธิเฮเกิลใหม่อีกหลายสาขา เช่น จิตนิยมแบบอังกฤษ แบบฝรั่งเศส แบบอิตาลี และแบบอเมริกัน เป็นต้น

1.2 ชีวิตนิยม (Vitalism) ถือว่าอัจฉัตติกญาณขั้นสูงสุดทำให้คนเราเข้าใจสิ่งที่แท้จริงได้ซึ่งเป็นพลังผลักดันให้มีชีวิต นักปรัชญาคนสำคัญ ได้แก่ แบร์กซอน (Henri Bergson)

1.3 สสารนิยมแบบปฏิพัฒนา (Dialectic Materialism) ถือว่าถ้าฝึกฝนอัจฉัตติกญาณให้ถึงขั้นสูงสุดก็จะเข้าใจความแท้จริงว่าสสารเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง นักปรัชญาคนสำคัญได้แก่ มาร์กซ์ (Karl Marx)

2. ปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ลัทธินี้ยึดถือว่าปัจจุบันสำคัญกว่าอนาคต สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วได้ผลคือถือว่าถูกต้อง ถ้าปฏิบัติแล้วไม่ดีก็ต้องปรับปรุงให้ดีขึ้นนักปรัชญาคนสำคัญ เช่น วิลเลียม เจมส์ จอห์น ดิวอี้

3. ปฏิฐานนิยม (Positivism) ลัทธินี้ยึดสิ่งที่เป็นความจริงคือ สิ่งที่เราได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางศาสนาและปรัชญาเป็นสิ่งไม่จริง นักปรัชญาคนสำคัญ ได้แก่ กอมต์ (Auguste Comte)

4. ปฏิฐานนิยมใหม่ (Neo positivism) ลัทธินี้ยึดถือสิ่งที่สามารถทดสอบได้ด้วยวิธีการทางฟิสิกส์ถือว่าเป็นจริง นักปรัชญาคนสำคัญ คือ ชลิก (Schlick)

5. อคติภาวนิยม (Existentialism) ลัทธินี้ยึดถือมนุษย์ว่ามีเสรีภาพที่จะคิดอะไรก็ได้โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอะไรเลย นักปรัชญาคนสำคัญได้แก่ ซาร์ตร์ (Jeanpaul Sartre) ไฮเค็กเกอร์ (Martin Heidegger)

6. สัจนิยมใหม่ (Neo-realism) ลัทธินี้ยึดถือว่าปัจจุบันมนุษย์ไม่ประจักษ์ชัดว่ากลไกของสมองทำงานอย่างไร จึงยังไม่แน่ใจว่าความรู้จากประสาทสัมผัสกับการคิดหาเหตุผลอันไหนถูกต้อง ฉะนั้นควรยึดหลักผสมผสานระหว่างประสาทสัมผัสกับการคิดหาเหตุผลไปก่อนนั้นก็คือหลักของทฤษฎีอนุमानนิยมของคานท์นั่นเอง นักปรัชญาคนสำคัญคือ มัวร์ (George Edward Moore) รัสเซล (Bertrand Russel) เป็นต้น

7. อัสมาจารย์นิยมใหม่ (Neo-Scholasticism) ลัทธินี้ยึดถือปรัชญาอัสมาจารย์สมัยกลางหลอมแนวคิดปรัชญาทั้งทางตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกัน เป็นปรัชญาใหม่ที่สมบูรณ์ที่สุด เรียกว่า ปรัชญาสากล นักปรัชญาคนสำคัญได้แก่ มาริแตง (Jacques Maretain)

8. ปรัชญาวิเคราะห์ (Philosophical Analysis) ลัทธินี้ยึดถือว่าความขัดแย้งในเรื่องทัศนะทางปรัชญาโบราณ ซึ่งเกิดจากความบกพร่องในด้านภาษาที่ใช้ (Language analysis) กับความบกพร่องในด้านกระบวนการดำเนินเหตุผล (Logical analysis) ถ้าจัดปัญหา 2 ประการนี้ความยุ่งยากในแวดวงปรัชญาก็จะหมดไป นักปรัชญาคนสำคัญ ได้แก่ วิตเกิน สไตน์ (Lidwig Wittgenstein)

บทสรุป

ความเชื่อของมนุษย์เมื่อประมาณสองพันกว่าปีมานี้ เริ่มหันเหความคิดออกจากเรื่องพระเจ้าสร้างสิ่งต่าง ๆ โดยตั้งสมมติฐานใหม่ว่าสรรพสิ่งในโลกเกิดจาก ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ปริมาณ เป็นต้น ลักษณะแนวความคิดทำนองนี้คือจุดเริ่มต้นของปรัชญาแนวคิดสมัยแรก และได้มีการพัฒนาแนวคิดทางปรัชญานี้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน และก้าวหน้าต่อไปเรื่อย ๆ จากการพัฒนาแนวคิดของปรัชญานี้ทำให้แนวความคิดแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ จิตนิยม กับ วัตถุนิยม และเห็นว่าความแท้จริงมีนามธรรมกับรูปธรรม นามธรรมสัมผัสได้ด้วยจิตหรือความคิด เท่านั้น ส่วนรูปธรรมจะสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าเป็นสสารที่มีตัวตน
